

ОД КАРАЂОРЂА ДО ВЕРСАЈСКОГ МИРА

Тематски зборник радова са научног скупа
одржаног 25. јула 2019. у Великој Плани

Велика Плана 2019

Др Биљана Стојић
Историјски институт
Београд

КРАЉ ПЕТАР I (1903–1921) У ФРАНЦУСКОЈ ПОЛИТИЦИ И ЈАВНОСТИ¹

Апстракт: У раду анализирамо како су званична Француска и њена јавност перципирале улогу и значај краља Петра I Карађорђевића. Његове везе са Француском биле су многоструке, даширале су још од школских дана и настаљале се кроз вишедеценијски период издељиштва. Главни акценат у овом раду стављен је на доба од 1903. до 1921. године саљедан кроз кључне догађаје који су обележили стиоловање Петра I на српском и јуословенском престољу. У анализи посебно место имају догађаји као што су Мајски преврат, Тољовско ишћање, балкански и Први светски рати на крају смрти као последњи дашум који је био помиезно проираћен у Француској. Рад је написан на основу докумената из српских и француских архива, као и домаће и стиране историографије.

Кључне речи: краљ Петар Карађорђевић, Србија, Француска, Мајски преврат, Анексиона криза, Балкански ратови, Први светски рат.

Промена на престолу Србије извршена у јуну 1903. године била је много више од династичке и персоналне. Очекивања, не само завереника као непосредних изврши-

¹ Рад је део резултата пројекта *Европа и Срби (1804–1918): иодстицаји и искушења евројске Модерне* (ев. бр. 177031), који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

лаца Мајског преврата, већ и доброг дела српске јавности била су да се заједно са владаром и династијом изврши радикалан заокрет и у спољној политици. Тај заокрет је подразумевао не само удаљавање од Аустроугарске, већ и трајно раскидање свих веза. Дистанцирање од Беча невешто је покушао и Александар Обреновић. Поједини савременици и истраживачи су сматрали да је истовремено кокетирање са Аустријом и Русијом коштало главе последњег владара из династије Обреновић. Ако ту тврдњу не можемо доказати, са сигурношћу можемо рећи да је лош владарски пример краља Алекснадра уверио његовог наследника да Србији није довољан само ослонац на једну силу, већ је потребно наћи баланс и противтежу и на некој другој страни.

Удаљавање од Аустрије логично је значило приближавање Русији, али осим у руској царевини било је неопходно да се пронађе заштита и у другим како се говорило „пријатељским“ државама. Француска се ту издавајала као погодна сила из више очигледних разлога. Географски је била довољно удаљена да не испољава претензије да се директно уплиће у унутрашњу политику. Како је то приметио француски историчар Жорж Кастелан Француска је из балканских земаља увозила јефтине сировине (свиње из Србије, дуван из Бугарске, жито из Румуније, суво грожђе из Грчке итд.), а заузврат је њима извозила своје политичке идеје и помагала им да обликују своје грађанске државе по моделу Француске.² Битна ставка била је та да је Француска од 1871. године била у смртној завади са Немачком због Алзаса и Лорене, провинција које је изгубила у француско-пруском рату. Како је Немачка од 1879. године била у савезу са Аустроугарском, то је Француску стављало у табор антигерманских сила. И на крају, нимало занемарљива предност, било је савезништво са Русијом које је две

² Georges Castellan, *Histoire des Balkans*, Fayard 1991, 341.

земље везивало од 1893/4. године. Иако су уговори о савезу експлицитно искључивали Алзас и Лорену, са стране Француске и Балкан, са стране Русије, временом су две силе све више зависиле једна од друге и настојале да усагласе заједничку политику у свим међународним питањима.

У поличкој клими зрелој за радикалане промене личност новог владара, Петра Карађорђевића (1844–1921) обједињавала је све тражене елементе. Остарели претендент са 45 година избегличког стажа имао је добру репутацију у Русији где је кратко време живео и где су му се деца школовала, али и добру репутацију и у Француској коју је осећао својом другом домовином. Међу француским друговима је до краја живота остао познат под надимком *Кара*, који је добио током година школовања у колеџу *Сен-Барб*, војној академији *Сен-Сир* коју је завршио у чувеној класи *Pueble*, и на крају у Ратној школи у Меџу. Био је Легији странаца где је стигао до официрског чина, чак се борио као добровољац у Француско-пруском рату, најзначајнијем догађају у историји Француске од времена Наполеонових ратова до Првог светског рата. Из тог рата је изашао са ратном медаљом и капетанским чином.

У мрви мах, у очима Француске, званичне и незваничне, околности доласка на власт краља Петра, пре свега свирепост извршене смене бациле су у засенак све његове „квалитете“. Уклањање владара насилним путем одмах је наишло на колективну осуду свих земаља, без удубљивања у анализу је ли тај чин био оправдан и у интересу српског народа. Премда република, Француска је солидарно са другим европским државама осудила краљеубиство и у првом моменту заузела врло резервисан став према новом српском владару. Из тог разлога, прве мере владе Јована Авакумовића односиле су се на санацију штете по углед државе и нове династије међу великим силама. Ставови званичне Француске у односу на Мајски преврат и избор

Петра Карађорђевића за краља могу се испратити на основу извештаја тадашњег француског посланика у Београду, Шарла Беноа. Први извештаји одаслати из Београда израживали су Беноову шокираност одсуством реакција у Србији. Било му је тешко да разуме да су у чину краљеубиства учествовали официри и да српска јавност тај догађај не да није осуђивала, већ га је, напротив, поздрављала као да је позитиван.³ О преврату у Србији извештавао је и француски посланик из Црне Горе – Суар. Он је писао да је књаз Никола био задовољан уклањањем краља Александра, али да су га начин и брзина извршења застрашили.⁴ У наредном извештају Суар потврђује гласине да ће „кнез Петар бити крунисан за краља упркос свим интригама књаз Николе да свог сина Мирка истури као кандидата“ и оповргава гласине о проглашњу републике речима да „велике силе неће допустити установљење републике јер се са њом не би установио мир на Балкану.“⁵

Осим изражавања шокираности Француска није предузела никакве мере против Србије. За разлику од Велике Британије Француска је одлучила да се ослони на руску процену ситуације. Тадашњи француски амбасадор у Петрограду, Морис Бомпар, је поверљиво рекао председнику владе Теофилу Делкасеу своја сазнања о ставу руске владе. Став царске Русије је био да ће признати новог краља и да у том погледу неће постављати Србији никакве услове. Са своје стране, настојећи да не диже превелику прашину нови владар се понашао као да је престо преузео у најнормалнијим околностима. Протокол је налагао да о свом избору обавести друге европске суверене и представнике власти. Једно такво протоколарно писмо стигло је на адре-

³ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, Београд 2003, 14–15.

⁴ *Исто*, 20.

⁵ *Исто*, 14–21.

су и француског председника Републике, Емила Лубеа, који је на писмо љубазно одговорио и нагласио да он, као нови краљ Србије, не треба да сумња у француску наклоност према његовој личности. Пожелео му је успех у настојању да земљи обезбеди мир и напредак.⁶ Неповерљив по природи, Делкасе држао се резервисаније од Лубеа. Када се поставило питање да ли ће Беноу ићи на железничку станицу да поздрави долазак краља, Делкасе је саветовао да поступи као већина посланика. На крају су се на станици појавили само Думба и Чариков, аустријски и руски посланици, док представници других држава нису дошли. У ствари, Беноа је изразио спремност да дође, уз услов да актуелна влада поднесе оставку или да из ње изађу сви завереници. Како се то није догодило, није присуствовао дочеку.⁷ Ипак, иако његов захтев није испуњен то није утицало на наставак његове службе. Када је на ред дошло питање акредитива, опет је следио пример других дипломата. Чариков је први, 8. Јула, предао своје акредитиве, за њим су исто учинили и други посланици. Беноа је био међу последњима, предавши своје акредитиве 23. јула.⁸

Ако се званична Француска понашала суздржано, део француске јавности није крио своју наклоност због извршене промене. Од првог тренутка, краљ Петар је имао подршку једног дела угледних јавних личности, међу којима је био публициста Андре Бар, који му је чак упутио отворено писмо у коме је изразио своје задовољство. Писмо је из пропагандних разлога 30. јуна 1903. године објављено у *Српској застави*. У писму, Бар је краља Петра назвао „спасиоцем српског народа“, истакао да од њега

⁶ *Истио*, 34.

⁷ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 38–39.

⁸ *Истио*, 48.

очекује много, а највише да буде „неимар њиховог [српског народа, прим. Б. С.] напредовања“, као и да својим радом „избрише сећање на несреће које су 20 година морали подносити.“ Смена на престолу била је поздрављена и од стране Француза који су живели у Србији. Међу првима телеграм честитке стигао је од француске колоније у Србији, коју дипломатске норме нису обавезивале ни на какав протокол.⁹

Ако је Француска на почетку и била уздржана према њему, краљ Петар је нескривено изражавао симпатије према свему што је француско, и то у свим сегментима јавног и приватног живота. Једна од првих мера коју је краљ Петар предузео била је да се претплатио на неколико домаћих и велики број страних новина. Међу њима су предњачили листови француске провенијенције: *Le Temps*, *Le Rire*, *Le Monde Moderne*, *L'Illustration*, *Le Figaro*, итд. Од 1906. претплатио се и на париски *Mercur*. Од првог тренутка владавине, закључује Драгољуб Живојиновић, француска штампа је била и остала краљев најважнији извор вести и информисања.¹⁰

Француски утицај је био свеprisутан и у свакодневном краљевом животу. Ађутант и вршилац дужности управника Двора, мајор Драгомир Николајевић, оставио је опис краљеве свакодневице, где је између осталог записао: „Француски говори као чист Француз, њих веома воли.“ У недостатку српских посезао би за француским речима. У налетима беса и великог узбуђења, увек је писао и говорио на француском.¹¹ Свакако, добро владање француским ишло је умногоме на уштрб познавања матерњег језика. Савременици су говорили да је српски краљ Петар био не-

⁹ Исто, 14–28.

¹⁰ Исто, 54.

¹¹ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Раи и последње године*, Београд 2003, 149.

изграђен и архаичан, те да је био скромних изражајних домета. Неретко је користио јекавицу, што се приписивало утицају покојне жене Зорке. До краја живота је боље говорио и писао на француском неголи на српском, што се приписивало школовању у иностранству, али и дугогодишњем живљењу у Швајцарској и Француској.¹²

Први велики догађају коме је Француска имала битну улогу била је сама церемонија крунисања, обављена 21. септембра 1904. године у Саборној цркви у Београду. За 19.000 златних динара у Француској су израђени круна, жезло, скиптар и копча.¹³ Брига око овог посла била је поверена новопостављеном посланику у Паризу Миленку Веснићу. Израду крунидбених предмета је извршила фирма *Valise*. Веснић је предмете преузео крајем августа када је и предложио да се власник фирме *Valise* пригодном одликује Орденом Св. Саве IV и V реда за добро урађен посао.¹⁴

Када је реч о церемонији крунисања, Француска је и у овоме пратила кораке Русије. Када је Русија потврдила да ће цара Николаја II представљати отпавник послова руског посланства, Густабов, јер је посланик Чариков отишао из Београда још почетком јануара и није журио са повратком, Делкасе је саветовао Беноа да исто поступи и пошаље нижег службеника. Сви посланици који су присуствовали крунисању били су одликовани Орденом Белог орла.¹⁵ Сама церемонија крунисања умногоме је поправила лошу репутацију краља и Србије. Председник Лубе који

¹² Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пећар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 71–72.

¹³ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пећар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 88.

¹⁴ Александра Колаковић, *У служби ошацибине: сарадња француских и српских интелектуалаца 1894–1914*, Београд 2016, 246.

¹⁵ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пећар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 93.

је у новембру 1904. године разговарао са Веснићем изразио је задовољство стањем у Србији, посебно истакао консолидацију финансија. Нагласио је да је „краљ Петар превазишао очекивања“ и да се за протеклу годину дана Србија показала као елемент реда, како споља тако и изнутра. Са његовим мишљењем се чак сложио и увек сумњичави Делкасе.¹⁶

Прва конкретна спона са Француском била је набавка новог наоружања. Од првог тренутка доласка на престо, краљ Петар био је изложен јаким притисцима да се определи за фирму која ће испоручити наоружање српској војсци. Питање новог наоружања је далеко превазилазило војни аспект, јер се знало да иза *Шкоде* стоји влада у Бечу, иза *Шнајдера* и *Сен-Шамона* влада у Паризу, а иза *Круи* влада у Берлину. Било је јасно да поруцбина наоружања са собом вуче и пораст политичког утицаја. Већ у јуну 1903. године у Београд је дошао инжењер Дермансје, који је од владе добио писани налог да фабрика у Сен-Шамону изврши преправке српске артиљерије. Налог је требало да постане пуноважан у септембру, после упоредних проба које је влада била обавезна да изведе. У октобру је краљ примио посланика Беноа и изразио задовољство повољном понудом фабрике у Сен-Шамону. Слично је потврдио војном аташеу, пуковнику Пелерину.¹⁷ Ипак све време кризе која је потресала Србију три године краљ се трудио да се закљони иза својих ограничених уставних овлашћења, али, ипак, ни за тренутак није променио мишљење. Од првог до последњег момента кризе делио је став да је „најлошији француски топ још увек најбољи.“¹⁸

¹⁶ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 94–95.

¹⁷ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 187–188.

¹⁸ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 200.

Иако став краља Петра није био пресудан у Топовском питању, умногоме је допринео да се криза разреши у корист француске војне индустрије. У разрешењу кризе кључну улогу је одиграо Ремон Поенкаре, министар финансија. Поенкаре је од првог тренутка разумео да питања државног зајма и набавке новог наоружања излазе из оквира финансија и задиру у сферу политике. Како је Трећа република своју моћ темељила на економији, био је решен да не дозволи да у Србији и даље политичко и финансијско јача нека сила из супротног тора – била то Аустрија или Немачка. Поенкаре је радио као догодишњи адвокат за *Шнајгер* из Крезона и био је правни заступник лоренске филијале *Comité desForges* – друштва за експлоатацију гвожђа и челика, што је значило да је био у доброј позицији да посредује у склапању договора на обострану корист. Још је антиципирао да, на дуге стазе, одобравање кредита Србији за куповину наоружања представља почетак пуног ангажовања Француске, укључујући и политичког. Од 1906. Француска је прекинула са дотадашњом праксом партнерства са другим силама са којима је делила ризик улагања у Србију. Самосталност у сфери финансија је показала кроз кредит из 1909. за санацију последица Анексионе кризе и још више кроз кредит из септембра 1913. године који је износио 250 милиона златних франака а који је у потпуности исплатила Француско-српска банка, основана 1910. године.¹⁹ Да је Поенкаре исправно резонувао, показале су потоње године. Са економским дошао је политички утицај који је достигао врхунац у за вре-

¹⁹ Централен државен архив (ЦДА), Министерство на вњншните работи и изповеданията (МВРИ), Легација вџ Парижџ, ф. 176К, оп. 2, а. е. 1448, л–4, Парижџ, 9/22 августџ 1913; *Уџвор о зајму од 8. септембра 1913. године*, Српске новине № 230 (19. октобар/1. новембар 1913) 2–4; Dragana Gnjatović, *Stari државни дугови 1862–1941*, Beograd 1991, 106–108.

ме Првог светског рата када је он био на позицији председника Републике. Са становишта Србије, добијена кота за зајам од париске финансијске групе била је њена прва победа у Царинском рату са Аустроугарском и почетак раскида последње везе која ју је везивала за Дунавску монархију.

Контакти остварени кроз (не)званичне посете

Свечани чин устоличења новог владара обележила је и посета 48 краљевих другова из школе *Сен-Сир*, из генерације *Pueble*. Школски другови нису присуствовали самом чину крунисања, јер су у Београд стигли средином октобра. И у овом случају, главну организациону улогу одиграо је Миленко Веснић. Пригодом посете краљевих школских другова организован је ручак, вечера и бал. На ручку је био само краљ са друговима, а на вечери и дипломатски кор, укључујући Веснића и Беноа, што је посети давало дозу званичнијег карактера. Кључни услов француске владе да дозволи ову посету био је тај да официри долазе у приватну посету свом школском другу. Уз овај услов ишла је и препорука да приликом њиховог боравка, по сваку цену, треба избећи било какав сусрет за завереницима. Исто је у Београду поновио и генерал Арде де Перини.²⁰ Премда је посета била незванична она је имала врло позитиван ефекат у Француској и умногоме је допринела рехабилитацији угледа краља Петра у француској и европској јавности.

Са друге стране, прва и једина посета краља Петра Француској уприличена је 16–18. новембра 1911. године. Посета је првобитно била заказана за мај месец, али је одложена услед авионске несреће у којој је погинуо министар рата, генерал Берто, а председник Владе, Манис, пре-

²⁰ А. Колаковић, *нав. дело*, 246–247.

трпео повреде. Кључну улогу у остварењу ове посете имале су тек успостављене масонске везе између српских и француских слободних зидара. Анексиона криза је представљала прекретницу у сваком погледу, па и у сфери слободног зидарства. Ложа *Побраћимство*, која је од 1891. године била под заштитом Велике симболичке ложе Мађарске, одлучила је да раскине ту везу и постане самостална. Тај чин је истовремено значао отварање простора за оснивање нових ложа. Захваљујући позитивном импулсу, који је дошао из Француске и српским интелектуалцима школованим у Француској, 1909. године, под патронатом Велике ложе Француске, основана је ложа *Уједињење*. За првог председника изабран је угледни индустријалац Васа Јовановић.²¹ Њено оснивање је лично помогао тадашњи француски посланик у Србији Леон Деко, а међу члановима су се спомињали, између осталих, начелник Пресбирора Министарства иностраних дела, Драгомир Стефановић, Милован Миловановић, Љуба Јовановић Чупа, Слободан Јовановић, Божа Марковић, Павле и Богдан Поповић, итд.²² Спекулисало се да је међу члановима био и краљ Петар. На самом почетку ложа је бројала свега 20 чланова, али јој је Деко предвиђао светлу будућност и могућност проширења и на суседне државе. Основано се може претпоставити да је ложа *Уједињење* помогла око организације посете краља Петра Француској.²³ Краља је на овом путу пратио председник Владе Милован Миловановић. Врхунац посете био је пријем код председника Републике, Армана

²¹ Андрија Раденић, *О масонерији и масонима у Србији*, Историјски часопис (ИЧ) 42–43 (1995–1996) 169–226.

²² Zoran D. Nenezić, *Masoni 1717–2010. Pregled istorije slobodnog zidarstva u Srbiji, na Balkanu i u svetu*, Београд 2010, 342; А. Колаковић, *нав. гело*, 224.

²³ Биљана Стојић, *Француска и балкански ратници (1912–1913)*, Београд 2017, 64–65.

Фалијера, који је краљу уручио златну медаљу за учешће у Француско-пруском рату 1870/71. године.²⁴

Обликовање слике краља Петра у француском јавном мњењу

Српски посланик у Паризу (1904–1905, 1906–1920), Миленко Веснић временом је постао човек од највишег поверења за краља Петра. Веснић је за краља обављао разне послове, приватне и државне.²⁵ Између осталог, имао је кључну улогу у обликовању слике о краљу и династији у француској јавности.²⁶ О њиховој блискости сведочи и чињеница да је краљ Петар кумовао Веснићу на венчању са богатом, америчком удовицом Бланш Улман. Од тада је Веснић, иначе врло неомиљен међу српском политичком елитом, био познатији по саркастичном надимку „кум Веснић.“²⁷

Да слика о краљу Петру у француској јавности није била једнодимензионална показују и спорадични натписи који су се појављивали у француској штампи против њега. Тако се вест о краљевој абдикацији појавила одмах после крунисања, у септембру 1904. године у листу *Le Journal*. Дописник тог листа Бонефон писао је да ће краљ Петар адбицирати у корист престолонаследника Ђорђа у року од шест месеци. Српско посланство је енергично реаговало и захтевало да се вест демантује као неистинита. У лето 1905. године лист *L'Eclair* је непримерним речником писао против српског краља ослањајући се на речи извесног Протопопова, који је био декларисан као авантуриста. Сумњало се да је Протопопов искоришћен само као пара-

²⁴ А. Колаковић, *нав. дело*, 222–223.

²⁵ *Исто*, 246.

²⁶ *Исто*, 246–247.

²⁷ Архив Србије (АС), лични фонд Ј. М. Жујовић, арх. јед. 56, л. 61.

ван, али се правом извору, односно спозору оваквих гласина није могло ући у траг.²⁸ Вреди споменути да је, због великог утицаја који је имала на политику, штампа у Француској била подложна страним утицајима. Један од највећих скандала догодио се почетком 1912. године, када се разоткрио подугачак списак француских листова које је Русија годинама финансирао да пишу позитивно о њој и француско-руском савезништву.

Лоша медијска слика краља Петра из првих неколико година владавине потицала је отуда што је он одбијао да се састане са новинарима, посебно да даје изјаве страним дописницима. Била је то грешка коју је краљ почео да исправља од 1906. године, када је коначно стављена тачка на Завереничко питање. Први сусрет са страним новинарима био је са дописницима француских листова *Le Temps* и *L'Echo de Paris*. Са оба дописника разговарао је 15. јануара 1907. године. Испред листа *Le Temps*, разговор је водио Рене Анри, а у име *L'Echo de Paris*, Жил Рато. Рато је до краља дошао посредством посланика Беноа и та веза је умногоме олакшала разговор јер је краљ био доста отворенији него са Анријем.²⁹ Оба интервјуа су била добро примљена у француској јавности. То су Веснићу потврдили и председник Фалијер, као и министар спољних послова, Стефан Пишон, који је још обећао да ће утицати на Велику Британију не би ли каналисала негативно писање своје штампе о њему. Овим текстовима прекинути су напади из Француске у вези са Завереничким питањем и околностима доласка краља на престо.³⁰

²⁸Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пешар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 173–174.

²⁹Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пешар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 177–178.

³⁰Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пешар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 178.

Нови талас медијских напада дошао је током Анексионе кризе, посебно након абдикације краљевића Ђорђа. Очекивано, напади су започињали из Беча одакале су се ширили по Европи. Аустроугарска штампа била је и остала главни извор за све негативне вести у вези са Србијом и њеном династијом. Некада се дешавало да се неки од тих текстова из бечке штампе некритички пренесу у неком британском или француском листу. Но, после 1909. године, број таквих преузетих вести у француској штампи се драстично смањио, делом захваљујући успешно вођеним балканским ратовима, и делом захваљујући успешној пропагандној активности, коју је током ратних година водио Гргур Јакшић. Јакшић је почетком 1912. године послат у Париз да, као бивши француски ђак са одличним везама у универзитетским и интелектуалним круговима, пропагандно помаже интересима Србије.

***Краљ Петар кроз њризму француске њолиџике
и јавности њоком балканских и Првој свејској рати***

Балкански ратови, првенствено Први, представљали су камен темељац француско-српске сарадње која ће свој зенит доживети у Великом рату. Исто тако, ратне године 1912–1918. године, пресудно су утицале на обликовање позитивне слике о краљу Петру у званичним и незваничним круговима Француске. У току припрема Србије за Први балкански рат, као и на почетку ратних операција, везе краља Петра са Француском обилно су есклоатисане, са циљем придобијања ове силе на страну Србије и њених савезница у рату против Турске. Сам краљ је тај период искористио да пропагирање веза не остане само на декларативном нивоу, већ је настојао да помогне општу ствар конкретним потезима. Радо се састајао са свим Французима који су долазили у Србију, било да су били лекари из

медицинских мисија или тек авантуристи, које је знатижеља довела на попрште рата да прате његов ток. Лично се заложиио се да се чуеном географу и демографу, Гастону Гравијеу, допусти да у штабу Треће армије, под командом генерала Боже Јанковића, прати ратне операције на Косову и Рашкој области. Нешто раније, Гравијеу, који је од 1911. године радио као лектор француског језика на Београдском универзитету, помогао је да реорганизује Француско књижевно друштво, у које се и сам учланио.³¹ Недељни додатак листа *Le Petit Journal*, број од 24. Новембра, на насловној страни је објавио слику краља Петра како на улазу у Скопље једе хлеб са сољу.³² Током посете ослобођеном Скопљу, обишао је прихватилиште оца Одреа и француску медицинску мисију генерала Де Ролана, које су остале на македонском ратишту до краја јануара 1913. године.³³

Званични кругови били су посебно задовољни тоном ратне прокламације коју је краљ Петар, 17. октобра 1912. године, објавио у *Српским новинама*.³⁴ Француски посланик у Београду, Леон Деко, похвално је известио своје Министарство о тексту српске ратне прокламације, истакавши да је састављена „једноставно и умерено.“ Србија се у њој није позивала на хришћанска начела, нити је предстојећи рат окарактерисала као крсташки.³⁵ Уместо тога, краљ

³¹ А. Колаковић, *нав. гело*, 87.

³² *Le Petit Journal – supplément illustré*, № 1149 (24 novembre 1912).

³³ Archives de la Maison-Mère à Paris, doss. 126a, Dans les Balkans: lettre d'un concitoyen, Gazette de Liège (le 4 décembre 1912).

³⁴ *Српском народу*, Српске новине, № 226 (6/19. октобар 1912) 1–2; *Српском народу*, Самоуправа, № 225 (6/19. октобар 1912) 1–2.

³⁵ Archives des Ministère des affaires étrangères (AMAE), Nouvelle série 1896–1914(NS), su-série Turquie, doss. 240, № 84–87, Belgrade, le 23 octobre 1912.

Петар подсетио је српски народ „на недаће њихове сабраће у Старој Србији које трају вековима“, а којима ће српска војска донети „слободу, братство и једнакост“, односно начела Француске револуције из 1789. године.³⁶ Деко је посебно подцртао позивање на начела и тековине Француске револуције и тај детаљ је пресудно утицао на благонаклоно гледање Француске на ратне циљеве Србије у балканским ратовима. Умереност ратне прокламације, начин вођења рата, који је Деко оцењивао као политички, а не етнички, утицали су и на њега, иначе врло критичног према политици Србије, да ода признање краљу Петру, да се тек у Првом балканском рату декларисао као „истински суверен Србије.“³⁷ Крај балканских ратова који су закључени миром у Букурешту 10. августа 1913. Године, био је прилика за доделу одликовања најзаслужнијима, међу којима се нашао велики број Француза. Списак најзаслужнијих Француза саставио је Гргур Јакшић. На Јакшићевом списку нашли су се: Албер Мале, Виктор Берар, Андре Шерадам, Огист Говен, Емил Оман и Ернест Дени. Поред личности, Јакшић је предложио да се одликују и редакције листова *Le Temps*, *L'Echo de Paris*, *Journal des Debats*, *Le Petit Journal* и *L'Opinion*. За сваког од побројаних Јакшић је написао кратко образложење и степен одликовања које предлаже.³⁸ Међу одликованима се нашао и Ремон Поенкаре, председник владе (јануар 1912–јануар 1913), и председник Републике (фебруар 1913–јануар 1920), у два својства: као државник наклоњен интересима Србије током ратова, али и као власник листа

³⁶ *Српском народу*, Српске новине, № 226 (6/19. октобар 1912) 1–2.

³⁷ АМАЕ, NS, Turquie, doss. 240, № 84–87, Belgrade, le 23 octobre 1912.

³⁸ Народна библиотека Србије (НБС), Хартије Гргура Јакшића, P558/IX/617–618, Баден, 12/25. октобар – 15/28. октобар 1913.

L'Opinion.³⁹ Одликованих Француза било је и ван Јакшићевог списка. Тако је цењени публициста, Шарл Лоазо, за своје активности током ратова, био одликован и од краља Петра и од краља Николе.⁴⁰ Њега је за одликовање предложио Миленко Веснић, који се за своје делатности у француском јавном мњењу највише ослањао на њега и Максима Шублијеа.⁴¹ Значај Лоазоа је многострук. Треба споменути да је међу првима указао да је највећа бенефит балканских ратова заједничко ратовање српске и црногорске војске, које је по његовом мишљењу допринело разбуктавању националних осећања „код два народа који су делили исту традицију и исти језик“, и да је најприродније да у будућности дође до њиховог уједињења у заједничку државу.⁴²

Француско-српске везе, и у контексту њих, она лична краља Петра, наставиле су да се изграђују и током Првог светског рата. Међутим, док су везе на државном нивоу постојале разгранатије, везе краља Петра су слабиле и бледеле, пропорционално слабљењу његовог утицаја. Наиме, краљ је од времена Анексионе кризе био све мање присутан у јавности и све више је одлучивање препуштао принцу Александру и председницима Владе. У новембру 1908. Године, краљ је доживео и мањи мождани удар, због чега се потпуно повукао из јавности до краја кри-

³⁹ Биљана Стојић, Александра Колаковић, *Грџур Јакшић и пројатајандна активност Србије у Француској (1912–1913)*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXIII* (2012), 413–432.

⁴⁰ А. Колаковић, *нав. дело*, 97.

⁴¹ *Документи о спољној политици* (5/18. октобар – 31. децембар/13. јануар 1913), прир. М. Војводић, Београд 1984, № 190, 310–311.

⁴² Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Заоставштина Шарла Лоазоа и Лује Војновића, 14427–III–202, *Rapport au Département du 18 octobre 1913 sur la situation au Montenegro*.

зе.⁴³ Миловановић је са њим био у сталном контакту, али је кључне одлуке ипак сам доносио. Према сопственом признању, сарадња са краљем је и раније била тешка, пре свега због његових честих промена расположења, противуречних хтења, колебљивости и уздржаности, а на то се после можданог удара надовезала и неспособност да схвати суштину проблема. Све је то изазивало огорчење код Миловановића и ограничавало његову предузимљивост.⁴⁴

Током балканских ратова био је присутан симболично, док су конце политике вукли председник владе Никола Пашић и престолонасленик Александар. Последњи значајан чин у коме је краљ Петар узео учешће, била је Уредба о уређењу ослобођених области. Донета је 3. септембра, а указ о присаједињењу нових крајева Србији 7. септембра 1913. године. Присаједињење је пратио проглас краља Петра: „Моме драгом народу ослобођених и присаједињених области“, објављен у *Српским новинама* 10. септембра.⁴⁵

Краљева одлука да се повуче из политичког живота 24. јуна 1914. године и препусти вођење земље регенту Александру, била је поздрављена од стране српске и иностране јавности. Опште је било уверење да је краљева улога у политичком животу Србије завршена, и да није дошло до несрећног догађаја у Сарајеву на Видовдан, трансфер власти са оца на сина био би неприметан. Вест о атентату затекла је краља на лечењу у Врањској бањи, стога његове реакције на догађаје из Јулске кризе није могуће у потпуности реконструисати.

⁴³ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пећар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 223.

⁴⁴ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Пећар I Карађорђевић. У ошацибини 1903–1914. године*, 224.

⁴⁵ *Уредба о уређењу ослобођених области*, Српске новине № 181 (21. август/3. септембар 1913) 1–4; Српске новине № 187 (28. август/10. септембар 1913) 1.

Ратно савезништво Француске и Србије формално је отпочело 3. Августа, када је Француска ступила у рат. Вест о почетку рата пратиле су велике патриотске демонстрације на улицама Париза и других градова Француске на којима су се поред повика „Vive la France“, чули и они у славу Србије „Vive la Serbie.“ Нове ратне околности су краља приморале да се поново активира. Странци су, међу којима је био и француски војни аташе, пуковник Пјер Виктор Фурније, краљево често појављивање на фронту, међу војницима, оцењивали као добар потез. Својим угледом, краљ је бодрио војнике и јачао њихов морал. Ипак, Фурније је подозревао да ће претерано експонирање остарелог краља дестабилизovati унутрашњу ситуацију, јер је био упознат са страховањима регента да ће му отац поткопати ауторитет у војсци. У придавању значаја краљу Петру, Фурније иде толико далеко, да чак и прекорет у Дринској операцији, у децембру 1914. године, приписује утицају краља Петра, који се 1. децембра појавио у Врховној команди у Крагујевцу, где је својим присуством „подстакао трупе на последњи напор до коначне победе.“ Са овом Фурнијеовом констатацијом не слаже се најбољи познавалац лика краља Петра, Драгољуб Живојиновић, који сматра да му је Фурније придавао важност и утицај, који он у стварности није имао.⁴⁶

О симболичној улози краља Петра током прве две године рата, најбоље сведоче француске војне мисије које су долазиле у Србију током 1914. и 1915. године. Краљ се са њима састајао само протоколарно, а са некима ни толико. Није се сусрео са генералом Поом, официром за везу између француске и руске Врховне команде, најугледнијим од свих емисара који су посетили Србију. Генерал По је у два наврата посетио Србију у фебруару 1915. године,

⁴⁶ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Раи и последње године*, 31.

на путу до Русије и у марту по повратку.⁴⁷ Са њим су разговарали престолонаследник и Пашић, док је краљ Петар, преко повереника, пратио његово кретање и бележио га у свој *Дневник*.⁴⁸ Почетком јуна 1915. године, док је боравио на Опленцу, посетили су га пуковник Фурније и генерал Дезанси, који је био на крају своје мисије.⁴⁹ Током лета, у пратњи Ђорђа Генчића, у Тополу је дошао француски пилот, барон Ротшилд.⁵⁰

Најзначајнији сусрет од француских представника, у оквиру мисија, имао је са генералом Пијароном де Мондезиром, децембра 1915. године у Валони. Генерал Мондезир је почетком децембра, од стране француске Врховне команде, одређен за вођу мисије задужене да спаси и реорганизује српску војску. Као војник, Мондезир је инсистирао да се сусретне са краљем Петром и њему лично преда акредитиве своје мисије. До тог сусрета дошло је у Валони 22. децембра. Краљ је био смештен у запуштеном *Hôtel de l'Albania* и тек после много инсистирања, прихватио је да прими генерала Мондезира, али под условом да не разговарају о политици, већ приватно. Краљев доктор Симоновић рекао је Мондезиру да је краљ у Албанији „само генерал Топола.“⁵¹ Мондезир је у свој дневник записао да је српског краља затекао у тешком душевном стању.

⁴⁷ Biljana Stojić, *French Military Missions in Serbia during 1915, The Great War in 1915*, ed. by D. Denda, M. Ch. Ortner, Belgrade 2017, 254–274.

⁴⁸ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Раи и последње године*, 51.

⁴⁹ Исто, 53.

⁵⁰ Исто, 54.

⁵¹ Генерал Пиарон Мондезир, *Албанска гољоша. Успомене и раине слике*, превео са француског Љубиша Миловановић, Београд 1936, 14; Биљана Стојић, *Генерал Пијарон де Мондезир и Српска Гољоша*, Век Српске Голготе (1915–2015), I, ур. У. Шуваковић, Д. Елезовић, Косовска Митровица 2016, 405–425.

Краљ је био дирнут указаном пажњом, посебно личним писмом председника Поенкареа и ратним крстом, који му је Мондезир предао заједно са писмом. Био је дубоко ожалошћен стањем своје војске и народа. За себе је рекао да је заробљеник, изопштен из свих дешавања.⁵² Овај сусрет је оставио дубок утисак на Мондезира, који је по повратку у Бриндизи, интервенисао код италијанских власти, да краљу Петру допусте одлазак на лечење у Француску или другде. На његово залагање, краљ је 25. децембра превезен до Бриндизија, а одатле на Малту, где није остао дуго, јер је на сопствени захтев у јануару дошао у Солун, намеран да тамо сачека искрцавање српске војске. Искрцавање војске, до ког је дошло тек у априлу–мају 1916. Године, није дочекао, јер је на Пашићево инсистирање убрзо премештен на Халкидик.

Последње две године рата краљ је провео у предграђу Атине, потпуно изопштен од одлука и дешавања на фронту. У јеку надирања српске и савезничких војски преко Балкана доживео је тежак мождани удар, 19. октобра 1918. године. Ослобођење Србије и проглашење Југославије, такође су прошли без његовог присуства. Сви конци су били чврсто у рукама регента, који је јасно показивао намеру да све замисли спроведе у дело, пре него што оцу дозволи повратак у отаџбину.⁵³ Чак је и сам чин абдикације у марту 1919. године, изведен у тајности и у краљевом одсуству. На захтев регента и Стојана Протића, акт абдикације је остао недатиран, јер се желело да он буде објављен у најприкладнијем тренутку, када то они процене.⁵⁴ Остарели и тешко болесни краљ, у Србију се вратио тек средином јула. Лето је провео у Аранђеловцу и Тополи, да би 25. септем-

⁵² П. Мондезир, *нав. дело*, 15–16.

⁵³ Д. Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Раи и последње године*, 274–276.

⁵⁴ *Исто*, 278–279.

бра 1919. прешао у Београд, где је живео до смрти, 16. августа 1921. године.

Краљева смрт била је последњи догађај који је побудио интересовање Француске. Међу првима, телеграм саучешћа је послао председник Републике Александар Милеран. Телеграм је уручен лично краљу Александру, који се налазио на лечењу у Паризу и, у њему је поново споменуто краљево учешће у рату против Пруске, као и да је био питамац војне школе *Сен-Сир*. Председник владе Аристид Бријан је лично дошао у хотел *Коншинентал* да изјави саучешће, али услед болести, Александар није био у прилици да га прими, па је Бријан изразио саучешћа пренео министру двора – Драгомиру Јанковићу. Лист *Le Matin* је објавио оба телеграма и чланак са биографијом, са посебним акцентом да је преминули краљ припадао класи *Pueble* и да је у француско-пруском рату стекао чин капетана.⁵⁵ Француско изасланство на сахрани је предводио је маршал Франше Д'Епере, командант Савезничке војске на Солунском фронту, који је предводио победоносну операцију пробоја фронта. Маршал је био спречен да присуствује сахрани, али је следећег дана отишао у Тополу да ода почаст. Гробно место краља Петра у међуратном периоду, имало је важно место као један од симбола сећања на ратно савезништво две државе. Маузолеј на Опленцу који је краљ успео за живота да доврши, постао је незаобилазно место за све ходочаснике и делегације ветерана које су посећивале Југославију о пригодама значајних датума из времена рата.

⁵⁵ *Истио*, 307.

Summary

The aim of the paper is to examine the role and place of King Peter I in French diplomatic circles and public opinion. The main focus is on period of Peter's ruling 1903–1921, but taking into consideration that new monarch spend 45 year leaving in exile predominantly in France and Swiss we couldn't exclude that prior period from our analysis. We choose to divided the subject into several section: circumstances of Peter's came to the power and reaction of France to dinastic change, accomplished official and unofficial visits, the Armament Crisis, the image of the king and dynasty in French public opinion, the Balkans and First Wold War, post-war life and death. For the purpose of the paper we used documents from Serbian and French archives, accompanied with most relevant newspapers and literature.